

1. Резолюції Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. – Мовознавство, 1934. – № 1, С. 15–21; В. кн.: А.Хвиля. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. – Х.: Радянська школа, 1933 – Сс. 115–129. Передрук: [6], С. 147–158. 2. Хроніка НДІМ 1933–1934 рр. – Мовознавство, 1934. – № 2. – С. 139–145. Передрук: [6], С. 159–168. 3. Математичний термінологічний бюлетень ВУАН, Інститут мовознавства. – Київ: Вид. ВУАН, 1934. – №2. (Передмова, С. 5–22). 4. Фізичний термінологічний бюлетень ВУАН, Інститут мовознавства. – К.: Вид. ВУАН, 1935. – №4. (Передмова, С. 3–19). 5. Виробничий термінологічний бюлетень ВУАН, Інститут мовознавства. – Київ, Вид. ВУАН, 1935. – №5. (Передмова, С. 5–11). 6. В.Кубайчук. Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови). – К.: К.І.С., 2004. – 168 с. 7. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – 912 с. 8. Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови. Термінологія процесових понять. – К.: Вирій, 1997. – 254 с. 9. Ярема С. На теми української наукової мови. – Львів, НТШ, 2002. – 44 с. 10. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с. 11. Кочерга О. Магнет чи магніт? Спроба об'єктивного аналізу // Вісник ДУ “Львівська політехніка”, 1998. – №336. – С. 172–174. 12. Російсько-український словник / За ред. А. Кримського. – К.: ДВУ, 1929. – т. 2 (3–Н). – VI+392 с. 13. Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології // Вісник ДУ “Львівська політехніка”, 2002. – № 453. – С. 224–227. 14. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К.: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1999. – 297 с. 15. Семенов Ю. З музикологічно-перекладацької роботи: питання, пропозиції та вирішення / Післямова до кн: Епохи історії музики в окремих викладах, пер. з німецької. – Одеса: Будівельник, 2003. – С.152–170. 16. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – К.: Книгоспілка, 1925 – 250 с. 17. Огієнко І. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. – Львів: з друкарні НТШ, 1924. – 496 с. 18. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення. – Львів: Кальварія, 1999. – 110 с.

УДК 800

Тарас Кияк

Київський національний університет імені Т.Шевченка

МОВНА ПОЛІТИКА І ТЕРМІНОЗНАВСТВО

© Кияк Т., 2004

Головними чинниками мовної політики вважають освіту, засоби масової інформації та фахову лексику, основу якої складають терміносистеми. Останній фактор зумовлює необхідність впорядкування термінологічної лексики. При цьому слід враховувати український досвід термінотворення, позитивні надбання сучасних мов-продуцентів, як і досвід радянської школи 60-х – 70-х років.

The main devices of the language policy are education, mass media and specialized lexis. The latter demands standardization of terminology. It is necessary to take into consideration the Ukrainian experience of term-creation, positive acquisition of the modern language producers, as well as Soviet school experience of 60-s and 70-s.

Мусимо, нарешті, напрацювати системну програму запровадження української мови як державної, не висмикуючи окремі проблеми й нав'язуючи загалові до вжитку. Лінгвістичний диктат ще ніколи в історії не давав позитивних результатів. Аксиологічні норми здебільшого залишаються на папері, бо останнє слово належить узусові.

Звісно, мова є найочевиднішою ідентифікаційною ознакою нації. Проте ще ніде, принаймні, в Європі не вдалося реалізувати гасло “Одна нація – одна мова” (хіба що в ізолюваній Ісландії). Зрештою, як і милий конституційний намір про запровадження в державі дво- чи полімовності [1]. Реальність залишає домінувальний простір лише для однієї мови. Ще відомий соціолінгвіст Ч. Фергюсон переконував у тому, що в ситуації диглосії статус двох мов різний; це здебільшого зумовлено тенденційністю їх вживання у різних сферах життя [2]. Наприклад, мову А вживають на професійному рівні, мову В – у побуті. Тоді мова В поступово втрачає престижність, домінувальна мова А витісняє В, і від В відмовляються носії. Додам до цього: першою типологічною відмінністю між мовою та діалектом є власне повне домінування мови у сфері фахової комунікації, у сферах науки та техніки.

Мовна політика створює передумови для того, щоб мовне планування могло реалізуватися повноцінно. Не слід забувати при тому про основоположний мовнополітичний крок, котрий повинна зробити кожна

суверенна держава, і має бути спрямований на вирішення питання, яка мова і в якій мовній сфері має вживатися як службова мова. Якщо, наприклад, це легко було зробити в країнах Західної Європи, які “вогнем і мечем” наводили свій лад у власній державі, то нині бачимо, як непросто реалізується ця засада в країнах Прибалтики, не кажучи вже про Україну. Ми ніяк не осмілимося рішуче запровадити відомий висновок Конституційного Суду України від 17 грудня 1999 року.

Е. Гоген поділяє процес мовного планування на 4 фази:

- 1) фаза відбору, протягом якої ухвалюються визначальні рішення стосовно напрацьованих норм;
- 2) фаза кодифікації, коли встановлюються остаточні правила для граматики, орфографії та лексики;
- 3) фаза імплементації – заходи, спрямовані на втілення у вжиток попередньо вибраних і кодифікованих норм; це стосується насамперед освіти та засобів масової інформації, а також врегулювання мовної практики через канони, постанови, приписи;
- 4) фаза розбудови – подальший перманентний розвиток та адаптація мови з метою її відповідності до суспільний вимог; тут особлива роль відводиться актуалізації терміносистеми [3].

Тепер стає зрозумілим, чому цивілізовані демократичні країни надають також великого значення мовній політиці та мовному плануванню, сферам, де роль лінгвістів є авангардною. З відомих причин і в колишньому Радянському Союзі мовна політика спиралася на три збалансовані чинники – освіту, засоби масової комунікації та фахові субмови [4]. Саме в реалізації цього трикутника полягає успішна реалізація мовного питання в процесі державного будівництва.

Звужуючи проблему, підкреслю, що роль термінології, терміносистем, а отже, й термінологів на етапах реалізації мовної політики є неzapеречною і відповідальною. Тому я апіорі рішуче відкидаю заяви на кшталт “про незграбні спроби нав’язування українізації, тотальне витіснення російської мови з деяких сфер громадського життя України, особливо з освіти, в т.ч. Науково-технічної” (див. статтю “Дзеркало тижня” № 43 за 2003 рік). Дві мови не можуть бути рівноцінними на службовому рівні. Йдеться про виживання мови корінного населення. Що інше, кроки порятунку часто є дійсно незграбними.

В нашій мовній політиці можна запропонувати два етапи. Перший – відродження та всебічне утвердження української мови як єдиної державної, надаючи використання, в т.ч. і офіційного іншим мовам в місцях компактного проживання меншин. Другий – окреме вирішення мовної ситуації в регіонах через 15–20 років, де рішення буде прийматися з урахуванням етнічної картини (можливо, і через референдум), а потім закріплюється конституційно. Це відповідає світовому досвіду державотворення, Європейській хартії про місцеві мови та меншини, а також Конституції України. З іншого боку, згадані два етапи не можуть втілюватися нашою країною синхронно на противагу іншим державам з їх тривалим історичним, нерідко жорстоким досвідом державотворення, які вже забезпечили собі всі переваги та стабільність на всіх рівнях мовного вжитку. Ми ж іще мусимо пройти тернистий шлях відродження та утвердження конституційно декларованої української мови.

Як і політика взагалі, мовна політика є теж мистецтвом компромісів, проте і вона має бути єдиною в державі. Тому фіксування чи реалізація регіональних особливостей, як і принципу федералізму, були б принаймні несвоєчасними, надто в наших умовах “паперового” статусу державності української мови.

Одним із найвагоміших чинників, які об’єднують націю, є літературна мова, хоча водночас багатство цієї мови залежить також від розмаїття народних варіантів, діалектів, говірок. Останні слугують джерелом поповнення літературної мови. Проте помилково було би з метою “очищення” української мови масово нав’язувати мовцям штучні витвори. Хуторянські чи патріархальні потури, хоч і віддають теплим романтизмом у сфері літературної мови, насамперед у царині професійного спілкування, можуть завдати непоправної шкоди на шляху становлення вітчизняної науки та техніки.

Ми переконані в тому, що у випадку наявності синонімічної пари “запозичення – слово рідної мови” перевагу слід віддавати власній лексичній одиниці. Стосовно нинішньої ситуації в Україні слід мати на увазі та використовувати певний парадокс: українська термінологія, яка формується, опинилася у вигідній ситуації, оскільки існує можливість урахувати досвід інших національних термінологій та уникнути їх похибок. Ми переконані також у тому, що українська термінологія повинна формуватися з урахуванням трьох факторів: досвіду найпоширеніших мов розвинутих країн світу, найперше – мов продуцентів тієї чи іншої терміносистеми; позитивної практики за останні десятиліття термінологічної школи колишнього Радянського Союзу, яка в багатьох аспектах мала місце, і досвіду українського термінотворення за останні сто років у різних регіонах України та за кордоном.

Ми переконані, що кількість термінів-інтернаціоналізмів буде зростати. Збільшення їх кількості у сучасній мові науки та техніки також відображає тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей, об’єднання зусиль вчених та фахівців різних країн з метою вискоєфективного обміну досвідом та професійної комунікації. Така тенденція особливо характерна для молодих галузей науки, як, наприклад, терміносистема інформатики. Тому й напрошується загальний висновок: почуття мовного патріотизму слід раціонально поєднувати з досягненнями у розвитку всієї світової культури.

Доцентрові тенденції у Радянському Союзі проявлялися не лише в економіці, але й у сфері лінгвістичної діяльності, надто в процесах термінотворення. Не принижуючи певної ролі російської мови як посередника в міжмовних контактах, з одного боку, та критично оцінюючи значну односторонність

українсько-російської мовної інтерференції, з іншого, зазначимо, що російська мова “подарувала” разом з новими термінами інших мов водночас чимало огріхів суб’єктивного характеру. Мали місце явища невідлого калькування, штучного відходу від усталених зразків більшості європейських мов, наявності лакун (пропусків) у терміносистемах, конструювання термінів-монстрів тощо. Якщо додати ще відсутність принципів стандартизації та власних стандартів на українські терміни, то стане зрозумілою ситуація, коли російські стандарти перетворювалися на своєрідне ложе Прокруста для українських терміносистем, в результаті чого нерідко подибуємо покручі з огляду норм української мови, культури мови, орфоєпії та ін. Необхідність формування власних українських термінологічних стандартів є очевидною, щоправда, бажано, аби їм передували багатомовні тлумачні термінологічні словники.

Особливої уваги заслуговує проблема нормалізації науково-технічної термінології, яка нині складає левову частку загальнолінгвістичного фонду, до того ж ця величина має тенденцію до постійного зростання. Тому термінологи повинні не лише реєструвати, відбирати, рекомендувати вже сформовані терміни, але й направляти всі термініворччі процеси відповідних наук. Термінологія – це своєрідний місток між наукою та загальноживаною лексикою (літературною мовою). З одного боку, наука – це всього лише встановлена термінологія (А. Фруадева), з іншого, термінам ніщо мовне не чуже (Г. Винокур). Звідси: термінології також непотрібні імперативні норми, але водночас, з метою однозначності фахової комунікації та задля відповідності міжнародним термінологічним стандартам терміносистеми повинні враховувати, крім власномовного узусу, теж загальні тенденції синхронного зрізу глобальної цивілізації. Тут знову напрошується аналогія зі сфери екології, з функціями садівника, який плає дерево. Тому слушно твердить Б. Гавранек, що “теоретик мови, лінгвіст ніколи безпосередньо не втручається у розвиток народної мови, оскільки народна мова є для нього лише предметом, але він може втручатися, втручався і продовжує втручатися у розвиток мови літературної” [4]. Між іншим, до сфери літературної мови Б. Гавранек повністю відносить область науки, тобто спеціальну термінологічну лексику, яка має стати об’єктом лінгвістичної нормалізації, тобто сферою визначення правильності утворення та вживання термінів. Цей вид нормалізаторської діяльності слід відрізнити від змістовної нормалізації (визначення змістовних відношень терміна та його дефініції) та логічної нормалізації (побудова правильної ієрархії понять, визначення понятійної точності термінів. Тут слід базуватися на тезі Ю.Д. Апресяна про те, що “розуміння текстів людиною складається з трьох речей – знання мови, знання логіки та знання дійсності” [5]. Звісно, межі між цими трьома видами нормалізації нечіткі й залежать від багатьох питань практичного характеру, але водночас вони є взаємопов’язаними, й лінгвіст не має права остаточного вирішення правильності чи неправильності побудови терміна, оскільки його функції реалізуються у сфері мовних особливостей термінологічної одиниці, відіграючи допоміжну роль в реалізації змістовних характеристик конкретного терміна. В останньому випадку мова може йти про конвенційний відбір внутрішніх форм, орієнтованих на значення, про недопущення свавілля у вживанні та побудові мовних виразів.

Непросто узгодити ринкові засади з мовним патріотизмом. Приклад – фармакологія. Заступник директора Держфармкомітету В. Чумак вважає, що наші підприємства втратили від повного переходу на назви компонентів українською мовою. Експортний ринок відреагував негативно (див. газету “Україна молода”).

Відаючи власний мовний простір на поталу чужомовним зразкам, ми втрачаємо не лише цей простір, не лише частку власної культури, але й децищу національного єства. Аби не бути голослівним, згадаю вислів О. Потебні: “За подібної ломки неunikнено на місці форм свідомості, які витісняються, запановує гідота запустіння і займає це місце доти, доки витіснявана мова не стане своєю і разом з тим не пристосується до нового народу” [6].

Отже, підсумовуючи, зауважимо, що нині в Україні відсутня єдина концепція практичного термінознавства, в т.ч. і термінографії. Враховуючи специфіку та важливість даної науки, на часі звернутися до ВАК України з пропозицією надати їй окрему спеціальність для захисту дисертацій (хоча б на певний період). Друга небезпека, яка чатує на вітчизняне термінознавство, криється у неконтрольованому напливі дисертацій, які були популярними ще років 20–30 тому, маючи чисто описовий, констатуючий характер. Сьогоднішня наука вимагає дослідження терміносистем з позицій процесів стандартизації, функціонування термінологічних одиниць у текстах, в дискурсі. Причиною тому є відсутність єдиної концепції термінологічних досліджень, узгоджених наукових шкіл.

Вельми доцільно було б створити “Комісію оперативного мовного реагування”, до повноважень якої входив би аналіз та соціально-наукова оцінка найновіших мовних явищ і лексичних одиниць, які стихійно виникають у сучасній українській мові. Така комісія могла б узяти під контроль видання галузевих словників, офіційно рекомендуючи їх до друку. За відсутності такої рекомендації словники вважаються авторською працею і нормативно-рекомендаційної чинності не мають.

Нарешті, владні структури мають подати приклад послідовних, принципівих, неконфліктних кроків всестороннього утвердження української мови, домагатися її інтенсивного, а не екстенсивного розповсюдження, бо одні організаційні заходи – директивне впровадження української мови, зменшення кількості російських шкіл та класів, скорочення навчальних годин, відведених на вивчення російської мови, переведення її до категорії іноземних мов, навчання російській мові за окрему платню – загалом негативно сприймаються населенням, посилюють соціальну напругу. Можливість підходу, побудованого на форсуванні

соціолінгвістичних процесів (а це переважно екстенсивний підхід) уже майже вичерпано. Разом з тим доцільно розробити спільно з російською стороною узгоджену програму дій з метою предметного забезпечення мовних потреб українців у Росії та росіян в Україні.

До практичних кроків задля утвердження державності української мови варто віднести практику формування україномовних державних стандартів, створення комп'ютерного термінологічного банку даних, заснування державного Фонду українського словникарства та ін. Наші лінгвісти мають запропонувати владним структурам з урахуванням світового досвіду (наприклад, мовної реорганізації Чехії, Румунії 20-х років минулого сторіччя, Ізраїлю після 1949 року), поетапний алгоритм таких можливих і доцільних кроків. Усе це можна обговорити, поєднавши зусилля фахівців, на загальнодержавній максимально прагматичній конференції.

Настала пора запропонувати детальну послідовність дій у часі та просторі стосовно реальних акцій мовної політики в Україні. На лінгвістів покладається велике соціально-політичне завдання: створити систему механізмів для реалізації постулатів ст. 10 Конституції України, без чого державотворчі процеси в нашій країні стають небезпечною суспільною фікцією.

1. Кияк Т.Р. *Державна двомовність – міфи та реальність* // Збірник наукових праць "Українська термінологія і сучасність". – К.: НАН України, 1998. 2. Ferguson, Charles. *Diglossia*. *Word*/15, 1959. – P.325–340. 3. Naugen. Einar. *Language Planning*. In: *Ammon*, 1987. – 627р. 4. Гавранел Б. *Задачи литературного языка и его культура* //Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогрес, 1967. – 341 с. 5. Апресян Ю.Д. *Трудности построения формальной модели языка* // Кибернетика: Перспективы развития – М.: Наука, 1981. – 109с. 6. Потебня О. *Язык и народность* // Мысль и язык. – К., 1993. – 172 с.

УДК 800

Антанас Сметона
Вільнюський університет, Литва
Валентин Кулинич
Акціонерне товариство "Архетипон", Литва

ЛИТОВСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ЗЛОКАЛІЗОВАНИХ КОМПЮТОРНИХ ПРОГРАМАХ

© Сметона А., Кулинич В., 2004

У статті йдеться про розвиток литовської термінології в галузі інформаційних технологій. Позаяк російська мова в Литві не була ні робочою мовою на підприємствах, ні мовою навчання, передумови формування литовську термінологію існували вже в сімдесятих роках. Найінтенсивніша термінологічна праця почалась у дев'яностих роках, коли взялися за локалізацію програм від *IBM/Lotus* та *Microsoft*. Злокалізовані продукти мусять перейти експертизу в Державній комісії з литовської мови, й лише такі програми навчальні заклади можуть придбати шляхом відкритих конкурсів. У цілому праця термінологів проходить такими етапами. (1) Склавши список англійських термінів, і проаналізувавши їх відповідники в латиській, російській і польській мовах, пошукують наявні литовські. (2) Якщо не знайдено жодного придатного литовського терміна, створюють новий, вибираючи слово із загальномовної лексики або засобами словотвору. (3) Якщо ж внутрішніми засобами литовської мови створити термін неможливо, адаптують міжнародне слово, достосовуючи його до граматичної системи литовської мови. Сьогодні розвиток литовської термінології відповідає досягненням у галузі обчислювальної техніки й задовольняє вимоги суспільства.

The paper describes development of Lithuanian IT terminology. Since Russian was neither working language in the Lithuanian enterprises, nor language of instructions in the universities, the proper foundation for development of the national terminology was laid as far back as in seventies. The most intensive terminology work in the field of IT and telecommunication has been started in later nineties when localization of *IBM/Lotus* and *Microsoft* products has commenced. Implementation of national terminology is backed by requirements of examination in the State Language Commission; only properly localized software products can be purchased by state-owned institutions (incl. schools) under procurement rules. In general, the following approach is employed by the terminologists. (1) After composing a list of terms in English and analysing their counterparts in Latvian, Russian and Polish, existing Lithuanian terms are looked for in various dictionaries and analysed. (2) If there are no